

1. Дзюба І. З криниці літ: тритомовик. – Т. 2. – К.: Обереги–Гелікон, 2001.
2. Мак О. Каміння під косою: повість / Ольга Мак. – К.: Лелека, 2004.
3. Захарченко В. Прибутні люди / Василь Захарченко. – К.: Акцент, 2004.
4. Просалова В. Інтертекстуальність: термінологія, типологія // Просалова В. Інтертекстуальність художнього тексту: текстотвірний і рецептивний аспекти. – Донецьк: Норд-Прес, 2010. – С. 4–61.
5. Толстой Л. Н. Так что же нам делать // Толстой Л. Н. Собрание сочинений: В 22 т. – Т. 16. – Публицистические произведения. 1855–1886 / Толстой Л. Н. – М.: Худ. лит., 1983. – С. 167–396.

**М. Назаренко, к. філол. н., асист.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка**

ДО РЕЦЕПЦІЇ ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТІ Т. ШЕВЧЕНКА (ЗАБУТІ ПУБЛІКАЦІЇ 1839–1861 pp.)

У статті розглянуто особливості рецепції особистості Т. Шевченка у російській (у тому числі емігрантській) публіцистиці. Проаналізовано зміну оцінних суджень про поета впродовж його творчого життя.

Ключові слова: Т. Шевченко, рецепція, публікація, рецензія, канон.

В статье рассматриваются особенности восприятия личности Т. Шевченко в русской (в том числе эмигрантской) публицистике. Проанализирована смена оценочных суждений о поэте на протяжении его творческой жизни.

Ключевые слова: Т. Шевченко, рецепция, публикация, рецензия, канон.

The article deals with the specific features of the reception of T. Shevchenko's personality in Russian (including emigrant) publicism. The author analyses the shift of evaluations concerning the poet during his creative life.

Key words: T. Shevchenko, reception, published work, review, canon.

Бібліографія прижиттєвої шевченкіани [15], незважаючи на багатолітні зусилля дослідників, досі лишається далекою від повноти. Досягти бажаного результату можливо лише за умови фронтального перегляду принаймні російської та української преси; до того часу навіть у найповніших бібліографіях лишатимуться значні прогалини. У чималій пригоді філологам стає інтернет-проект Google Books, що забезпечив загальний доступ до електронних варіантів російської періодики XIX ст. та важкодоступних видань того ж часу. Можливість повнотекстового пошуку в обумовлених часових межах дозволила віднайти кілька раніше не відомих згадок про Т. Шевченка в публікаціях 1839–1861 pp. У цій роботі ми

ставимо за мету ввести забуті тексти в науковий обіг, водночас вказавши на той контекст, в якому вони перебували. (Одразу зауважимо, що в наших пошуках ми користались не лише можливостями Google Books, але й фондами київських бібліотек, оскільки інтернет-публікації часописів містять значні прогалини, іноді в кілька річних комплектів.) Не можна сказати, що нові знахідки принципово змінюють наші уявлення про історичний, мистецький та літературний контекст, в якому перебував Т. Шевченко, але вони дозволяють краще побачити і простежити деякі тенденції в рецепції його життя і творчості, які, можливо, не завжди є очевидними.

Першою публікацією, в якій згадується ім'я Т. Шевченка, досі вважалась замітка "Беглый взгляд на выставку Академии художеств", надрукована 4 листопада 1839 р. у газеті "Северная пчела" за підписом "вы знаете кто" [6, 1000]. Проте наприкінці жовтня того ж року в рубриці "Литературные известия" журналу "Сын отечества" (цензурний дозвіл – 25.10) з'явилося повідомлення:

"А. Ф. Смирдин объявил о подписке на 2-й том "Ста русских литераторов", содержание которого будет интересно не менее первого, а издание превзойдет первый большею тщательностью отработки картин. Подписка продолжается только по 1-е марта; книга будет отпечатана потом по числу подписчиков и роздана в мае, переплетенная в английскую папку, а в обыкновенную продажу поступит она в августе, по получении уже вторых оттисков картинок из Англии, где они гравировются и печатаются. А. С. Шишков, И. А. Крылов, М. Н. Загоскин, В. И. Панаев, Ф. В. Булгарин, А. Ф. Вельтман, К. П. Масальский, Н. И. Надеждин, П. П. Каменский и Н. Н. Веревкин (Рахманный) [у журналі помилково: "Н. И. Веревкин". – *М. Н.*] – вот авторы, *сочинения и портреты* коих будут во 2-м томе, который сверх того будет заключаться повестью Барона Брамбеуса [О. І. Сенковського. – *М. Н.*] и составит книгу листов в сорок, если не более. Картинки превосходны; они рисованы опять К. П. Брюлловым, А. П. Сапожниковым, графом Ф. П. Толстым, А. П. Брюлловым и г-ми Зеленцовым, Дезарно и Шевченко. Не жалея трудов и издержек, почтенный А. Ф. Смирдин готовит уже материялы на 3-й том, для 1841 года. Там будут В. А. Жуковский, князь В. Ф. Одоевский и другие известные литераторы наши, изъявившие полное внимание и участие к прекрасному предприятию и ревности издателя" [22, 109].

Показово, що ім'я Т. Шевченка в цій публікації, так само як і в низці наступних, з'являється у загальному переліку: мало кому відомий художник-початківець ще має довести своє право на увагу публіки. Але й сам факт участі у престижних колективних виданнях (до яких, безумовно, належала серія "Сто русских литераторов") спонукав говорити про Т. Шевченка лише як про одного з багатьох учасників проекту – навіть коли його талант визнавався. Порівняймо рецензію на вже опублікований другий том серії: "Г. г. Дезарно, Зеленцов и Шевченко также вышли довольно счастливо из опасного соперничества [с известными художниками] " [13, 8].

Не дивно, що й в інших новознайдених рецензіях ім'я Т. Шевченка також або згадується побіжно, або не згадується взагалі, навіть коли йдеться про оцінку його ілюстрацій:

"[...] Вышел также первый выпуск "Истории Суворова", соч. Н. А. Полевого, издаваемой гг. Семененко-Крамаревским и М. Д. Ольхиным, с 130-ю политипажами, по рисункам А. П. Брюллова (знаменитого архитектора), П. В. Басина, А. А. Коцебу, Т. Г. Шевченки, Р. К. Жуковского и М. В. Максимова. Всего будет три выпуска, в семь печатных листов каждый. Последний выпуск выйдет в свет в феврале 1843 года. Все издание продается по *пяти* рублей серебром, а за пересылку прилагается 2 руб. 50 коп. асс., т. е. все издание с пересылкою стоит 20 руб. асс. Картинки гравированы, как говорят издатели, лучшими здешними и парижскими граверами на дереве. [...]" ("Журнальная всякая всячина", в газеті "Северная пчела", 1842 [5, 1158]. За змістом рецензії встановлюється ім'я її автора – Фаддея Булгаріна. Процитований фрагмент фейлетону сповнений помилок: невірно зазначені ініціали А. Є. Коцебу та О. М. Максимова; Брюллов, Басін та Максимов взагалі не працювали над "Історією Суворова". Ці хибні відомості перейшли до відомої рецензії В. Белінського, в якій додалась іще одна помилка: Максимов був названий Масловим [2, 15].)

"Наконец вот хорошее живописное издание на Руси. Все, что у нас до сих пор предпринимали в этом роде оригинального, или не удалось, или было очень посредственно. Но "История Суворова" – книга истинно изящная: картинки и виньетки прекрасно награвированы и отлично отпечатаны; издание сделано старательно и со вкусом; текст, написанный Н. А. Полевым,

совершенно соответствует цели и не чужд даже достоинств высшего роду. Эта книга будет принята с почестью любителями живописной литературы" ("История Князя Итальянского, Графа Суворова-Рымникого, генералиссимуса российских войск. Сочинение Н. А. Полевого", в часописі "Библиотека для чтения", 1843 [14, 10]. Ймовірний автор – О. І. Сенковський).

"Книга издана прекрасно. Портреты превосходно гравированы по оригиналам, хранящимся в царских дворцах. Что касается до текста биографий, то одно уже имя Н. А. Полевого, которого перу принадлежат все эти жизнеописания, служит им достаточною похвалою. Мы надеемся возвратиться к блистательному изданию господина Жернакова в другом отделении журнала" ("Русские полководцы, или Жизнь и подвиги российских полководцев от времен Императора Петра Великого до царствования Императора Николая I... Жизнеописания составлены Николаем Полевым". Цей відгук також надрукований у "Библиотеке для чтения", 1845 [31, 35]. Обіцянка дати розгорнуту рецензію виконана не була.)

У 1847–1856 рр. прямо згадувати Т. Шевченка в російській пресі було неможливо (хіба тільки у бібліографічних переліках), і критики змушені були вдаватись до перифрастичних визначень. Наприклад, в анонімному огляді часописів із журналу "Современник" повість О. Кузьміча [20], що містить чимало прямих цитат із творів Т. Шевченка та алюзій на них, характеризувалась так: "'Украинское предание" г. А. Кузьмича: "Последние потомки Гайдамака" не представляет никакой занимательности по своему содержанию и утомительно по растянутости рассказа. Эта статья ничего не прибавляет к поэзии малороссийского края; казацкие нравы описаны по-старому, и даже самый образ кобзаря, рассказывающего это предание, который, как объясняет автор, сильно заинтересовал его, очень напоминает поэтическое олицетворение народного певца Малороссии в поэме, известной под заглавием Кобзарь. Рассказ, несмотря на повторение некоторых малороссийских выражений, совершенно лишен местного колорита" ("Журналистика", 1849 [12, 124]).

Цілковита відсутність прямих згадок про Т. Шевченка була порушена, наскільки відомо, лише одного разу: у виданій 1848 р. книзі етнографа та археолога Олександра Терещенка "Быт русского народа" цитуються "Гайдамаки" із зазначенням Шевченкового

авторства. Така сміливість пояснюється тим, що цензурний дозвіл на видання був отриманий ще 7 березня 1846 р. Розділ "Бандуристы" цікавий тим, що робить спробу ввести творчість Т. Шевченка до етнографічного контексту. Думка про те, що поет пише свої вірші, ніби перевтілюючись у народного співця, закладена вже у назві Шевченкової книги; вона була сприйнята критиками і висловлена вже у перших рецензіях на "Кобзаря" (див., напр.: [16, 403]). О. Терещенко приходить до тієї ж ідеї іншим шляхом: він порівнює бандуристів з античними аедами та, імпліцитно, північними бардами, що теж було загальним місцем тогочасної критики (пор.: [18, 94–95]). "Бандуристы, преимущественно из слепцов и стариков, гомеровские певцы, ходили из деревни в деревню, из села в село и своей музыкою и пением отечественных песней приводили в восторг самых знатоков. [...] Во время восстания Малороссии противу угнетения Польши они находились в военном стане казаков и воспламеняли их в битвах. [...] В других местах бандуристы назывались *слепыми кобзарями*. [Примітка автора: *Кобза* по-малороссийски значит бандура, а *кобзарь* бандурист.] Они укрепляли дух народный среди неволи и томления; оживляли его напоминаниями о доблестных своих мужах и воспевали счастливую свободу. Заунывные звуки бандуры нередко исторгали слезы у казаков, клявшихся умереть за свою родину. С успокоением Малороссии бандуристы сохранили в своих напевах деяния предводителей казаков, коих имена дошли до нас в немногих песнях: в них превосходно изображается удалство вождей и казаков, даже самый век, и поясняются исторические события малороссийского края" [33; 501, 506]. О. Терещенко наводить зразки кобзарських пісень: "Ой біда, біда / Чайці небозі..." (яку приписує Богдану Хмельницькому), "Ой спав пугач на могилі" (рядки з якої використав Т. Шевченко у "Тарасовій ночі") і "Літа орел, літа сизий" – пісня з "Гайдамаків", розділ "Свято в Чигирині". Останній твір супроводжує примітка: "Шевченко: Гайдамаки, С. П. Б. 1841 г. с. 52, 53. Жилизняк жил около половины XVIII века. Мне не удавалось слышать, чтобы ее пели; но здесь она приведена по особой своей красоте и силе выражений" [33, 505]. Власне, це – перенесення в етнографічну площину відомих слів М. Костомарова про Т. Шевченка: "Это целый народ, говорящий устами своего поэта". Якщо народ і не співав саме цієї пісні, то міг би й заспівати: між

реальними кобзарями, персонажем "Гайдамаків" та автором поеми не вбачається ніякої принципової різниці. Відомо, що пізніше співставлення народних співців різних культур провів Д. Мордовцев – на значно ширшому матеріалі, але з тим самим ототожненням кобзарів і Кобзаря: "Шевченко, глибокий знаток народности, не мог ошибаться в изображении народного певца, потому что песни их воспитали его с самого детства, научили его мыслить заодно с народом" [25, 11].

У закордонних публікаціях кінця 1840-х – 1850-х років ім'я Т. Шевченка згадувалось у зв'язку з долею Кирило-Мефодіївського братства, що є цілком зрозумілим. До переліку вже відомих західноукраїнських, польських, французьких та німецьких публікацій додамо ще одну – мабуть, перше повідомлення про Т. Шевченка англійською мовою. Це фрагмент із трактату політичного емігранта Валеріана Красинського "Польське питання і панславізм" (1855).

Видана вже по смерті автора, ця праця доводила небезпеку Російської імперії для країн Європи і, серед іншого, – необхідність створення "польського легіону" для вторгнення в Україну. В. Красинський називав мешканців Наддніпрянської України нащадками польських козаків, "пам'ять про яких, увічнена у незлічених баладах та переказах, зберігається у кожній родині як пам'ять про золотий вік їхньої країни. Саме слово "козак" в народі позначає людину вільну, сміливу та благородну; так часто звертаються до молодих людей на знак поваги. Нещодавні заворушення в Україні ["Київська козаччина". – *М. Н.*] помітно оживили ті згадки про минулі часи і засвідчили тенденції, більш піднесені, аніж просто невдоволення гнобленням внаслідок тягаря нинішньої війни. [...] Навряд чи можливий сумнів у тому, що загін легкої кавалерії, організованої як польські козаки, – авангард союзних сил – одразу, як увійде в межі України, перетнувши Дністер у Бессарабії, або після дводенного маршу берегами Дніпра, викличе заворушення і підтримку місцевого населення, і бунт зростатиме у міру їхнього просування [...] [37; 18, 120; тут і далі переклад наш. – *М. Н.*]. Аби довести бунтівні настрої українців та жорстокість царської влади, В. Красинський у підрядковій примітці розповідає про долю однієї із жертв режиму: "Кілька років тому молодий селянин з тієї частини України, Шевченко на ім'я, скористався можливістю отримати кращу освіту. Він склав кілька віршів

народним діалектом, що дихали патріотизмом і стали дуже популярними. За наказом уряду його взяли в рекрути і відправили до полку в Сибір" [37, 120]. Ця біографічна довідка додає ще одну деталь до легенд про долю кирило-мефодіївців, що побутували після розгрому братства: Т. Шевченко начебто був засланий, разом з іншими, на Камчатку – хоча це може бути лише поетичним образом (вірш Генріха Яблонського "Мученикам вольности з р. 1847" у газеті "Dnewnyk Ruskij" [15, 111]); "был сослан на Аландские острова на каторгу и там был убит ударом в голову прикладом ружья, который был нанесен ему одним солдатом, вероятно по приказанию высшего начальства" (розмови у гуртку петрашевців [10, 407]); був засланий барабанщиком на Кавказ ("Молодая Россия" І. Г. Головіна [8, 19]). Ім'я Т. Шевченка польські повстанці використовували у своїй пропаганді й після смерті поета – цього разу вже не переказуючи, а створюючи легенду про Т. Шевченка, нібито вдруге засланого до Сибіру [24, 42–65].

(Принагідно зауважимо, що в іще одній іншомовній публікації 1850-х років – у "Словнику польських художників" Едуарда Раставецького, всупереч твердженню Д. М. Косарика [17, 133], немає згадки про вплив Яна Рустема на Т. Шевченка: лише твердження, що майстер сприяв піднесенню у Вільно малярської школи [38, 146].)

Побіжні згадки Т. Шевченка у часописах 1859–1861 рр. парадоксально віддзеркалюють публікації двадцятилітньої давнини: як і наприкінці 1830-х Т. Шевченко все частіше з'являється у загальних переліках, але тепер – як частина літературного канону, що формується; як еталон, з яким порівнюють нові художні явища; як авторитет, до якого апелюють.

Г. Милорадович у рецензії 1860 р. на збірку С. Родина (С. Метлинського) "Мова з України" (1858) писав: "Малороссийская литература не нуждается в подобных брошюрах, предурно изданных, заключающих на 53 страницах 24 стихотворения, и все это за 50 к. с. Литература, воспроизведенная Шевченко, не много потеряла бы, если и не печатали б стихотворения, подобно приводимому, наудачу взятому в этом сборнике" ("воспроизведенная" тут – у значенні "оновлена") [23, 81].

М. Стороженко, рецензуючи того ж року "Малороссийский литературный сборник" (1859), іронізував над доказами народності

української літератури, які наводив у вступній статті Д. Мордовцев ("Возьмите наудачу любое малороссийское сочинение и прочитайте его самому отъявленному чумаку, который только и знает своих волов да деготь, – он с участием будет слушать вас, и каждое слово, каждое выражение будет интересоваться его в высшей степени, потому что вы ему будете читать то, что он знает и понимает, и притом – таким языком, каким он сам говорит от колыбели" [26, 16]). "Мы не пробовали еще рекомендуемого г. Мордовцевым средства, – писав М. Стороженко, – но уверены, что чумаки, который с наслаждением будет слушать что-нибудь из Котляревского, Шевченка, Марка Вовчка, Кулиша и др., ничего не поймет из приведенных нами отрывков [из поэмы Мордовцева "Казак и море"]" [32, 29].

М. Куций (М. Гатцук) у полеміці щодо мови та правопису своєї збірки "Ужинок рідного поля" (1857) доводив: "Итак, язык, употребленный мною, вовсе не составляет какой-либо новости; он существует давно и имеет в основании чисто народные элементы, как и произведения Котляревского, Гулака-Артемовского и нашего славного поэта Шевченка; но он более близок, по стилю и характеру выражений, к стихотворениям Прибури, Чарого, Курая, Чернушенка и к народным повествованиям, недавно переданным Марко-Вовчком" ("Письмо к редактору ["Русского вестника"]", 1860) [21, 310]. Порівняймо апеляції до мовного чуття Т. Шевченка (і П. Куліша) у М. Костомарова, також у полемічному листі 1860 р. [19, 34].

Паралелі із творчістю Т. Шевченка починають проводитись і тоді, коли йдеться не про літературу, а про інші види мистецтва. Критерій, втім, лишається незмінним: народність. "Как с народным бытом Малороссии знакомят нас Шевченко, Марко Вовчок и др., так в области пластических искусств проводит его перед нами Ив. И. Соколов. И он выполняет свою задачу с замечательным талантом. [...] Он весьма счастливо воспроизводит тип малороссийского народа (нарис К. Герца "Из Петербурга", 1860 [7, 251]). Порівняймо дещо пізніший огляд Л. Жемчужникова "Несколько замечаний по поводу последней выставки в С.-Петербургской Академии художеств" (1861), де живопис художника К. О. Трутовського також співвідноситься із творчістю Т. Шевченка й

Марка Вовчка, але радше для протиставлення, ніж схвального порівняння [11, 143].

Нарешті, компаративні зіставлення виходять за межі української культури в європейський контекст: Т. Шевченко, А. Міцкевич і О. Петєфі оцінюються як проникливі співці природи. "Ко времени, когда Петёфи писал "Витязя Яноша", т. е. к 1845 г., принадлежат также и его "Перлы любви" и "Кипарисовые листья", – песни, написанные на гробе молодой пятнадцатилетней девушки. К этому же времени относятся и картины *Пущи*, этих необозримых степей Венгрии, вдохновлявших поэта, как некогда аккерманские степи вдохновляли Мицкевича, как еще недавно степи Украины вызывали у Шевченки лучшие звуки его души. Мы сказали, что *Пуща* в Венгрии есть необозримое степное пространство, расстилающееся между Дунаем и Тиссой. Ни одного деревка, ни одного куста не видно на ее гладкой поверхности. [...] Классический художник отвернется с презрением от этой мертвой пустыни; но поэтическая душа, подобная Петёфи, открывает нам в этой беспредельной степи такие сокровища, какие подмечали в широкой степной глади Украины и Новороссии Шевченко и Мицкевич" (стаття С. Палаузова "Александр Петёфи, венгерский поэт", 1861 [30, 15–16]).

Природно, що "Букварь южнорусский" Т. Шевченка привернув до себе увагу російських та українських журналістів. Книжка розглядалась у трьох контекстах: творчості самого Т. Шевченка, українських букварів та граматок 1850–1860-х років та української культури в цілому. Тому цікавим є огляд Л. Блюммера "Малорусские учебники" (1861), який поєднує усі три контексти. "Когда впервые вышли стихотворенья Т. Г. Шевченко, то в одном из русских журналов (да и в одном ли?) было замечено, что напрасно некоторые господа стремятся к писанью на украинском наречии, – оно-де так мало разнится от общего великорусского наречия, что попытки этих господ пустая трата времени. [...] Но лица, хотя отчасти знакомые с языком Украины, на все эти возгласы смотрели с решительно-сардоническою улыбкою; а знатоки языка – отвечали новыми исследованиями, научными статьями, прекрасными собраниями народных песен, сказок, преданий. Общество отвечало в свою очередь: зрелою литературою, богатою сочинениями, могущими занять почетное место в любой словесности. Возгласы, кажется, прекратились – и навсегда" [4, 195]. Порівняймо слова

О. Афанасьєва-Чужбинського з ранішої рецензії на російський переклад "Кобзаря": "Сколько помнится, "Кобзарь" – первая отдельная книга, являющаяся в переводе с малорусского, а Т. Г. Шевченко – первый украинский писатель, которому отдала справедливость наша критика. Прежде он не возбуждал у рецензентов никакого сочувствия, а, напротив, служил предметом гаерства некоторых критиков. Да и чего можно было ожидать, когда на поэта нападали не за то, что создал, а зачем осмелился писать на "мужицком, провинциальном наречии, в котором обыкновенные русские слова произносятся несколько иначе". Таково было мнение корифеев литературы, мнение, разделяемое многими и в настоящее время, но теперь, после отзыва известных журналов, имеющее вес лишь в кружках дилетантов-пуристов" [36, 1497]. Ці тези стали у 1860–1861 рр. загальним місцем; проте варто зазначити, що ані журнали, ані критики 1840-х років при цьому прямо не називалися, бо тоді довелося б визнати, що одним із головних зоїлів Т. Шевченка був В. Белінський, чий образ мусив лишатись незаплямованим. Показово, що рецензія В. Белінського на "Гайдамаків" не була передрукована у зібранні творів, яке почало друкуватись 1859 р., – лише згадана у бібліографії [3, 661].

Повернемось до статті Л. Блюммера. Після розгляду двох "Грамоток" П. Куліша та "Української абетки" М. Гатцука автор переходить до шевченкового "Букваря". "Одновременно с г. Кулишем покойный Т. Г. Шевченко издал свой "Букварь южно-русский" (1861 г. Спб. тип. Гогенфельдена. Ц. 3 к.). Несмотря на все наше уважение к памяти поэта, "Букварь" этот признать удовлетворительным мы не можем. В нем нет ни особенной, сколько-нибудь удобной системы, и никаких других удобств. Он замечателен только по своей общедоступной цене, с которою, впрочем, с выгодой может конкурировать "Грамотка" г. Кулиша" [4, 196]. Порівняння праць П. Куліша і Т. Шевченка в галузі просвіти було неминучим і, як бачимо, дискусійним (достатньо згадати спрямований проти П. Куліша лист "Горожанина С..." "К издателю "Северной пчелы"" [9, 178], про авторство якого точилося стільки суперечок).

Досить несподіваний для нас контекст, в якому розглядав "Кобзаря" М. Трапезников, чия стаття "К сведению по вопросу: необходимо ли назначать на обертках книг цену?" була надрукована у часописі "Книжный вестник". "[...] Сколько есть книг, которые

продаются гораздо дешевле назначенной на обертке цены; как напр. Биография А. Гумбольдта, Кобзарь Шевченко, Фотография Яна, Людовик XIV, все почти романы Зотова, Загоскина, некоторые А. Дюма и т. п. Может быть, мне возразит автор, что эти книги сомнительного достоинства. Да они-то более всего расходятся и читатели их не будут справляться с объявлениями, если бы цена их и была перепубликована" [34, 438]. Історія зниження ціни на "Кобзар" добре відома, і немає потреби на ній зупинятись; існування ж поетичної збірки у книготорговій практиці поряд із пригродницько-історичними романами та популярною нехудожньою літературою уточнює наше розуміння рецепції та функціонування Шевченкових творів у культурі 1860-х років.

Вкажемо, нарешті, на перший чи один із перших некрологів, опублікований у першому числі журналу "Народное чтение" (цензурний дозвіл отримано 27 лютого 1861 р., тобто наступного дня після смерті Т. Шевченка; "Московские ведомости", "Санктпетербургские ведомости", "Северная пчела" та "Одесский вестник" надрукують траурні повідомлення 28 лютого). Це перший варіант слова-спомину, що буде надрукований у лютневому числі "Основи" (цензурний дозвіл – 7 березня). Наведемо текст повністю:

НА УКРАИНУ

25 февраля, утром, в 5 ½ часов, скончался *Тарас Григорьевич Шевченко*, после недолгой, но тяжелой болезни.

Минулися мої сльози,
Не рветься, не плаче
Поточене старе серце
І очі не бачать...

Кто знал Тараса Григорьевича и кто читывал его стихотворения – а кто на Украине не читал чудесного "Кобзаря"! – тот понес великую утрату в смерти этого человека. Зная покойника Украина будет плакать горькими слезами о смерти *нашого батька*: так все привыкли называть *Тараса*. Она потеряла в нем свое самое горячее сердце, свою славу, свою печаль и отраду.

Тарас Григорьевич вышел из крепостного сословия, добрые люди выкупили, а семья его оставалась крепостною до прошлого года; всякий, стало быть, поймет, как любил он простой народ и с

каким нетерпением ждал высочайшего манифеста 19 февраля, – и не дождался нескольких дней этой народной радости...

Гроб его провожала огромная семья всяких людей, кто знал его или его писания или слыхивал об нем. Могила Шевченка не забудется; теперь на нее приходят и знакомые и незнакомые и покрывают ее свежими цветами и венками.

Слава його не вмере, не поляже!

В последнее время порадовался он тому, что малороссийская литература обогащается хорошими книжками, что будет что читать его землякам на своем родном языке. С нынешнего года издается в Петербурге малороссийский журнал "*Основа*", в нем многие статьи печатаются на чистом малороссийском языке, понятном всякому малороссу; в нем же печатал и покойник свои стихотворения. Он отдал издателям этого журнала все свои стихотворения, которые еще не были напечатаны, и которые будут печататься в будущих книжках "*Основы*"; в ней же будут печататься и воспоминания о славном и дорогом покойнике. Издатели "*Основы*" усердно просят всех друзей и почитателей Тараса Григорьевича присылать в этот журнал его стихотворения, письма и вообще сведения о поэте, а также и о его родных, кто что знает, чтоб не было забыто ничего о таком человеке, как Шевченко.

Журнал "*Основа*" выходит каждый месяц большими книгами; стоит в год (за 12 книг) 8 р. 50 коп., с пересылкой 10 р. Требования следует надписывать: в С.-Петербург, редактору "*Основы*" Василию Михайловичу Белозерскому, у Круглого Рынка, в доме Принца Ольденбургского [27, 173–174].

Різночитання з некрологом "*Основи*" невеликі, проте вкажемо на них. "Народное чтение" помилково вказує дату смерті поета (25 лютого). "*Основа*" не згадує про викуп Т. Шевченка з кріпацтва (вочевидь, як усім відомий факт), але розлогіше каже про передчасну смерть поета, за кілька днів до публікації манифесту 19 лютого ("[...] Это была самая горькая насмешка судьбы над Шевченком... но оттого еще как будто чище и возвышеннее становится его любовь к народу, стоившая ему обильных слёз" [28]). "*Основа*" не пише про цікавість Т. Шевченка до нової української літератури. Зазначимо, що в обох редакціях некрологу наводяться рядки з поеми "Сліпий", на той час іще не опублікованої: в

журналістиці того часу це було стандартною практикою, і рядки з комедії "Сон" чи послання "І мертвим, і живим..." з'являлися друком в публіцистичних статтях та художніх творах без вказівки на авторство (перший відомий випадок – рецензія Чернишевського на п'єсу Н. Кукольника "Азовское сидение", 1855 [35, 29]).

Підсумуємо викладені факти:

1. Сприйняття творчості Т. Шевченка підкорялося загальним законам естетичної рецепції: нові художні явища уводяться в знайомий контекст, співвідносяться із загальноприйнятим горизонтом очікувань. У даному випадку ситуація ускладнюється тим, що цитовані рецензії кінця 1830-х – початку 1840-х років звертають особливу увагу на взаємодію тексту і його художнього оформлення.

2. Т. Шевченко як суспільна постать розглядається в історичному контексті, на який звертають особливу увагу автори-емігранти, вільні від самоцензури (Красинський, Головін). Критики та рецензенти, що друкувались на території Російської імперії, уводять Т. Шевченка передовсім у контекст мовно-культурний.

3. Вже у середині 1850-х років Т. Шевченко сприймається як автор прецедентних та референтних текстів: його рядки переходять до інших творів художньої літератури (від епіграфів до фрагментів, інтегрованих у текст); створюються нові персонажі на основі Шевченкових образів (кобзар у "Последних потомках Гайдамака" Кузьмича, слуга на єврейському подвір'ї у нарисі Ганни Барвінок "С Волини" [1, 287–288]); чимдалі поширенішими стають цитати, розраховані "на своїх" – тих, кому вже відомі безцензурні твори Т. Шевченка.

4. Нарешті, Т. Шевченко розглядається в контексті книговидавничої справи 1860-х років. Він – один з укладачів букварів та граматик, один з авторів, чиї книжки стоять на полицях недільних шкіл (див., напр., "Отчет о состоянии Новостроенской воскресной школы..." в "Журнале министерства народного просвещения", 1861 [29, 10]), один із популярних письменників, чиї твори є частиною нового літературного канону. Наприкінці життєвого шляху, так само, як і на початку шляху творчого, Т. Шевченко знову стає *одним* з імен у загальних переліках – проте, звісно, із зовсім іншою культурною та суспільною вагою. Це не свідчить про те, що Т. Шевченко у масовому (критико-журналістському) сприйнятті межі 1850–60-х

років позбавляється індивідуальності; проте його постать стає невід'ємною частиною широкого контексту, чиї межі визначаються заново у кожному новому критичному тексті, тому що ані контекст, ані канон ще не сформовані остаточно.

1. Барвінок А. С Вольни // Основа. – 1861. – № 1. 2. [Белинский В.] История Суворова. Текст Николая Полевого... Выпуск первый... // Отечественные записки. – 1843. – Т. XXVI. – № 1. – Отд. VI. 3. Белинский В. Сочинения. – Ч. 6. – М., 1860. 4. Блюмме]р Л. Малорусские учебники // Книжный вестник. – 1861. – № 13. 5. [Булгарин Ф.] Журнальная всякая всячина // Северная пчела. – 19.12.1842. – № 285. 6. Вы знаете кто. Беглый взгляд на выставку Академии художеств // Северная пчела. – 4.11.1839. – № 250. 7. Герц К. Из Петербурга // Современная летопись Русского вестника. – 1860. – Т. XXIX. – Октябрь. 8. Головин И. Молодая Россия. – Лейпциг, 1859. 9. Горожанин С... К издателю "Северной пчелы" // Северная пчела. – 23.02.1861. – № 44. 10. Дело петрашевцев. – Т. 3. – М.-Л., 1951. 11. Жемчужников Л. Несколько замечаний по поводу последней выставки в С.-Петербургской Академии художеств // Основа. – 1861. – № 2. 12. Журналистика // Современник. – 1849. – Т. XVI. – № 7. – Отд. V. 13. Издания // Художественная газета. – 9.07.1841. – № 13. 14. История Князя Итальянского, Графа Суворова-Рымникского, генералиссимуса российских войск. Сочинение Н. А. Полевого // Библиотека для чтения. – 1843. – Т. LX. – Отд. VI. 15. Искорко-Гнатенко В. (упор.) Тарас Шевченко у прижиттєвій критиці (1839–1861). Бібліографія. Матеріали: Навч. посібник. – К., 2009. 16. Кобзарь, Т. Шевченка // Северная пчела. – 7.05.1840. – № 101. 17. Косарик Д. Життя і діяльність Т. Шевченка. Літературна хроніка. – К., 1985. 18. [Горсаков] П. Кобзарь, Т. Шевченка // Маяк. – 1840. – Ч. 6. 19. Костомаров Н. Ответ г. Максимовичу // Санктпетербургские ведомости. – 12.01.1860. – № 8. 20. Кузьмич А. Последние потомки Гайдамака // Библиотека для чтения. – 1849. – Т. XCV. – № 5. – Отд. I. 21. Куций М. [Гатцук М.] Письмо к редактору // Современная летопись Русского вестника. – 1859. – Т. 24. – Декабрь. – Кн. 2. 22. Литературные известия // Сын отечества. – 1839. – Т. XI. – Октябрь. – Отд. VI. 23. Милорадович Г. Мова з України [Рецензія] // Русское слово. – 1859. – Май. – Отд. II. 24. Мияковский В. Революційні відозви до українського народу 1850–1870 рр. (3 матеріалів "Нашого минулого". – К., 1920. 25. Мордовцев Д. Исторические очерки русской народной словесности и искусства. Сочинение Ф. Буслаева // Русское слово. – 1861. – Февраль. – Отд. II. 26. Мордовцев Д. Казаки и море. Стихотворные отрывки из истории морских походов запорожского казачества в начале XVII века // Малорусский литературный сборник. Издал Д. Мордовцев. – Саратов, 1859. 27. На Украину // Народное чтение. – 1861. – Кн. 1. 28. Некролог // Основа. – 1861. – Февраль. 29. Отчет о состоянии Новостроенской воскресной школы в течение третьего полугодия ее существования (с 20-го октября 1860 года по 20-е апреля 1861 года) // Журнал министерства народного просвещения. – 1861. – Т. CXI. – Июль. – Отд. IV. 30. [Палаузов С. Александр Петёфи, венгерский поэт // Русское слово. – 1861. – Март. – Отд. II. 31. Русские полководцы, или Жизнь и подвиги российских полководцев от времен Императора Петра Великого до царствования Императора Николая I. Издание книгопродавца Константина Жернакова. Жизнеописания составлены Николаем Полевым // Библиотека для чтения. – 1845. – Т. LXX. – Отд. VI. 32. Стороженко Н. Малороссийский литературный сборник // Отечественные записки. – 1859. – Т. CXXVI. – № 9. – Отд. III. 33. Терещенко А. Быт русского народа. – Ч. 1. – СПб., 1848.

34. *Тр...* [Трапезников Н.] К сведению по вопросу: необходимо ли назначать на обертках книг цену? // Книжный вестник. – 31.12.1861. – № 24.
35. [Чернышевский Н.] Азовское сидение... Н. Кукольника // Современник. – 1855. – Т. LI. – № 6. – Отд. IV. 36. Чужбинский А. Кобзарь Тараса Шевченка в переводе русских поэтов. Издан под редакцією Н. В. Гербеля // Санктпетербургские ведомости. – 22.12.1860. – № 279. 37. Krasinski Valerian. The Polish Question and Panslavism. – London, MDCCCLV. 38. Rastawiecki Edward. Słownik malarzów polskich. – Tom II. – Warszawa, 1851.

**Ю. Прокопчук, асп.,
Чернівецький національний університет
імені Ю. Федьковича**

РИМА ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В ДОСЛІДЖЕННЯХ ДМИТРА ЗАГУЛА

У статті проаналізовано працю Д. Загула "Рима в "Кобзарі" Т. Шевченка" (1924), окреслено її значення для сучасної віршознавчої науки.

Ключові слова: рима Т. Шевченка, внутрішня рима, функції рими.

В статье проанализирована работа Д. Загулы "Рифма в "Кобзаре" Т. Шевченко" (1924), обозначено ее значение для современной науки о поэзии.

Ключевые слова: рифма Т. Шевченко, внутренняя рифма, функции рифмы.

Consideration of D. Zagul's research "The rhyme in "Kobsar" of T. Shevchenko" (1924), determination of its value in modern science are analyzed in this article.

Key words: T. Shevchenko's rhyme, internal rhyme, functions of rhyme.

Рима Т. Шевченка – предмет аналізу багатьох українських віршознавців, проте одним із перших дослідників майстерності поетового римування був Д. Загул, який виступив зі статтю "Рима в "Кобзарі" Т. Шевченка" 1924 року в Шевченківському збірнику. Своєю працею учений заперечує думки, які висловлювали сучасники поета (М. Максимович, М. Драгоманов) про бідність, простоту Шевченкової рими. Науковцеві також належить перша спроба класифікації поетових рим. У своїй статті Д. Загул акцентує увагу передусім на особливостях Шевченкової рими. Він звертається до історії її вивчення і наголошує на важливості статті Б. Якубського "Форма поезій Шевченка", яка опублікована у Шевченківському збірнику 1921 року. Д. Загул позитивно оцінює статтю Б. Якубського, підкреслюючи новаторство способів ритмізації